

Pagulased ja kodumaa

Kirjad Soomest

Sirje Olesk

Rein Riitsalu. Foto: Vaba Eesti 1954, nr 3.

Teise maailmasõja järel võõrsile jõudnud eesti pagulaste jaoks jäi aastakümneteks probleematiliseks suhe okupeeritud kodumaaga. Kui ka reaalsed kontaktid said 1950. aastate teisest poolest alates võimalikuks, oli üldine õhkkond, ükskõik, kus pagulased siis ka elasid, kodumaa suhtes pigem ebasoodne. Kommunistid olid vallutanud Eesti ja nendega ei suheldud – umbes niisugune oli suurema osa Kanada, Ameerika, ka Rootsi pagulaslehtede ja pagulasorganisatsioonide üldine hoiak. Samas oli huvi ja igatsus ikkagi olemas. Muidugi oli see kõigepealt isiklik asi, kuid „avalikku arvamust” kallutati esialgu vägagi ühte väravasse. Kartus agentide ja muu sellise osas päris asjatu ei olnud, sest Nõukogude Liidus valvati suhtlemist välismaaga ja eriti pagulastega väga teraselt kuni lõpuni ja üritati neid igal viisil ära kasutada.

Viimastel aastatel on meil olnud võimalik seni tundmata mälestuste (Hellar Grabbi)¹ ja päevikute (Karl Ristikivi, Voldemar Kures)² avaldamise järel paremini mõista, kui komplitseeritud oli pagulaste olukord ajal, millal raudne eesriie hakkas möranema ja teateid kodumaalt pudenema ka vabasse maailma. Enamasti olid need teated segased, juhuslikud

ja moondunud. Tarve nende järele oli aga 1950. ja 1960. aastatel veel väga üldine. Hiljem see valulikkus minu mulje järgi taandus, ühelt poolt oldi kohanenud eluga asukohamaades, teisalt oli inimestel, kellele suhted kodumaa ja sinna jäänutega jäid tähtsaks, võimalik neid suhteid väiksema vaevaga üleval pidada. Kirjad kodumaale ja vastused sealt liikusid siis kindlamini ja kiiremini, kuigi neid muidugi valvati, ja ümbritseva kogukonna hukkamõist või heakskiit ei olnud enam nii ühene. Oli kohanenud eluga võõrsil ja harjutud vaatama teiste inimeste valikutele leebemalt.

Kuid esimene aastakümme Stalini surma järel oli veel ikkagi kui uksepragu, kust immitses imelist (või imelikku?) valgust. Otsene kontakt oli peamiselt NSV Liidu poolt seatud piirangute tõttu võimalik väga vähestele. Ja suur hulk pagulasi ei vaadanud „suhtlemisele kommunistidega” (aga *kommunistid* võisid olla kõik, kes elasid seal) sugugi hea pilguga.

Allpool on avaldatud kaks Rein Riitsalu (1923–1970) kirja Imant Rebasele (1919–1986). Neid mehi ühendas Rootsis välja antav ajakiri Vaba Eesti,³ mille esindaja Rein Riitsalu elas sel ajal Helsingis ja üks toimetajatest, Imant

¹ H. Grabbi. Seitse retke isamaale. Mälestuslikud esseed. Ilmamaa, 2010

² K. Ristikivi. Päevaraamat 1957–1968. Varrak, 2008; Voldemar Kures päeviku ja artiklite publikatsioon viies köites „Seitsme lukuga suletud raamat”, Ilmamaa, 2006–2009.

³ Ajakirjaga Vaba Eesti seotud Peeter Tõnus, Hellar Grabbi, Ivo Ilste ja Vahur Linnuste on Tallinnas välja andnud koguteose „Vaba Eesti tähistel. Valimik tsensuurivaba eesti mõttelugu aastaist 1948–64”. (Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000), milles leiab valiku ajakirjas ilmunud artiklistest, ajakirja koondsukorra ja andmeid autorite, sh. Riitsalu ja Rebase kohta. Veel üks Riitsalu kiri Rebasele aastast 1957 on avaldatud ajakirjas Looming 2011, nr. 2.

Raili Kilpi Eestis
1958. aastal. Vasakul
Johannes Semper ja
paremal Rudolf Sirge.
EKLA: B-120-105

Eesti ühiskonna-
tegelaste delegatsioon
Soomes 1956. aastal.
Vasakult:
Harald Habermann,
Paul Ariste,
Gustav Ernesaks,
Erich Jaanimägi,
Harald Olbrei,
Juhan Smuul.
EKLA: B-68-22

Rebane, Stockholmis. Rebasel oli lisaks juhtivale rollile ajakirjas ka samanimeline (Vaba Eesti) kirjastus, mille omanik ta oli ja kus Riitsalu nõu ja jõuga kaasa aitas.

Siinses kontekstis on tähtsam ajakiri, mille asutasid Rootsi jõudnud noored mehed, kellel sageli oli ühine kogemus Soome sõjaväest. Suur hulk neist oli kuulunud radikaaldemokraatlikku koondisesse ja oma ajakirja nimetasid nad „Vabameelsete ideede foorumiks”. See tähendab, et ortodokssetest pagulasideoloogidest erinesid nad oma realistlikuma ilmavaate poolest, kuigi jäid muidugi antikommunistlikele positsioonidele. Oma vaimult oli see ajakiri üks kõige

vabameelsemaid eesti ajakirju paguluses, selles mõttes sarnane Eestis palju paremini tuntud Manale, mis oli peamiselt kirjandusajakiri. Vaba Eesti oli ühiskondlik-poliitiline foorum. Seda toimetavad ja seal kirjutavad inimesed pooldasid suhtlemist kodumaaga ja laiemat vaadet maailma asjadele, kui ortodokssetes pagulasringkondades oli tavaks. Selles mõttes erines nende mentaliteet neist arusaamadest, mida esindasid kogenud ajakirjanik Voldemar Kures või nooremapoolne, aga konservatiivsema ellusuhtumisega kirjanik Karl Ristikivi, kes ei kohanenud kunagi paguluses, kuid hoidis ka kontaktidest okupeeritud kodumaaga.

Kuni 1960. aastateni oli suhtlemine kodumaaga veel väga napp ja ebakindel. Teateid Eestist said paljud pagulased Soome kaudu, kus liikus vist kõige rohkem inimesi Nõukogude Eestist. Soome ise oli sel ajal mitmel põhjusel sõltuv Nõukogude Liidust, kuid oli siiski Eestile sedavõrd lähedal, et sealsed inimesed võisid läbi näha otsese propaganda, kuid oskasid samas hinnata ka positiivseid muutusi.

Rein Riitsalu oli kultuurihuviline rahvuslane, kes oli alustanud oma meditsiiniõpinguid 1942. aastal Tartus ja jätkanud neid 1944. aastal, pärast põgenemist, Saksamaal Heidelbergis. Helsingisse oli ta kolinud 1955. aastal ja abiellunud seal soomlanna Ritva Mäkeläga, kellega tal oli kaks last. Soomes Riitsalu arstina ei töötanud, vaid teenis leiba eesti keele tundide andmise ja kantseleitööga. Selle kõrvalt jäi tal aega eesti kultuuri ja kirjanduse jaoks. Olles oluline taustakuju eesti asjade ajamisel Soomes, oli tal laialdane kirjavahetus eesti pagulastega üle maailma. Soomes hoidis Riitsalu kontakte kirjastuste, ajakirjandusväljaannete ja eesti kultuurist huvituvate soomlastega, ka rahalisi toetusi jagavate fondidega, levitas Vaba Eesti ajakirja ja sama kirjastuse raamatuid, korraldas Eesti (pagulaste) raamatu- ja eesti kunsti näitusi Helsingis ning vahendas kodumaa uudiseid oma pagulaseestlastest kirjasõpradele. Tema kaastöö ajakirjale Vaba Eesti puudutab peamiselt Soomega seotud küsimusi ning suhtlust kodumaaga. Muuseas oli ta andekas karikaturist. 1960. aastate alguses andis ta mõnda aega välja satiiriajakirja „Ivan Kåbina nimeline”, tunnismärki oma eripärasest huumorimeelest ja otse valulisest huvist kodumaal toimuva vastu.

Allpool esitatavad kirjad kõnelevad kultuurist. Pagulase esimestel kümnenditel otsisid sealsed ajakirjad ja kirjastused järjepidevust kodumaale jäänud kultuuriga. Soome oli siin eriasendis, sest sõjaeelsest ajast oli eestlastel säilinud soome rahvusteadlaste ja kultuuriinimestega isiklikke sidemeid rohkem kui kusagil mujal nende asukohamaal. Samas oli Soome riik eestlastest sõjamehed 1947. aastal Nõukogude Liidule välja andnud, nii et vähesed seal elamisloa saanud eesti pagulased hoidsid targu madalat profiili.

Alljärgnevad kirjad on valitud illustreerima neid viise, millega võideldi soomlaste hingede

eest, püüdes neile teadvustada, et kodumaa kultuur on sovetiseeritud, kuid väljaspool kodumaad elab neile tuttav, vaba ja elujõuline eesti pagulaskultuur. Niisugune võitlus oli edukas kuni 1964. aastani. Soome kirjastused avaldasid eesti kirjanikest pigem pagulasi (Uibopuu, Ristikivi, Gailit) või klassikuid, Soome ajakirjanduses said pagulased mõnikord sõna või kirjutati seal nende loomingust. 1958. aastal oli avaldatud Ants Orase poliitiline teos Eesti lähiminevikust „Viron kohtalonvuodet”. 1964. aasta märtsis tegi president Kekkonen oma ajaloolise visiidi Nõukogude Eestisse ja kutsus selle järel maikuus Soome estofiilid oma residentsi Tamminiemi. Neile peetud kõnes soovitas president meeles pidada, et Eesti tulevik on Eestis, s. t. neil oleks parem piirata oma suhtlust pagulastega, mis oli kogu aeg ärritanud Nõukogude võimukandjaid.⁴ Kuigi niisugune pööre Soome poliitikas kurvastas pagulasi, sai just selle pöörde tagajärjel võimalikuks Tallinna–Helsingi laevaliini avamine 1965. aastal, mis omakorda kergendas paljudel pagulastel kodumaale reisimist, sageli Soome turismigruppidega liitudes. Nii oli pagulaste suhe kodumaaga dünaamiline ja muutuv, mida ka alljärgnevad kaks kirja iseloomustavad.

Soome tähendusest nii eestlastele kodumaal kui ka pagulastele vabas maailmas on Riitsalu ise kirjutanud järgmist: „Soome riiklikust iseseisvusest eesti elanikkonnale tuleneva moraalse toe tähendus kuulub asjade hulka, milledele meie kodumaaküsimuste arutelus pole veel kinnitatud küllaldaselt tähelepanu. [– –] Meie hõimusuhteist on rahvastervikule kasu ennekõike siis, kui me ei tõukle, kui kollektiivne olend – pagulaskond – ei kapseldu võistlevaks kosilaseks kodurahva kõrvale, vaid aitab toda kui vanemat venda tema taotlusis. [– –] Peaks olema aeg ka nentimiseks, et Soome iseseisvusel ei ole kaaluv tähendus mitte üksnes elanikkonnale Eestis, vaid sama kehtib ka meie rahvakilli kohta maapaos.”⁵

Rein Riitsalu kirjad ja koopiad Imant Rebase vastuskirjadest on hoiul Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis – KM EKLA, reg. 2010/166.

⁴ Vt. Kekkoneni kõne teksti ja hinnanguid sellele Olesk, Sirje; Lilja, Pekka. Urho Kaleva Kekkoneni kõne Soome estofiilidele. – Akadeemia 2005, nr. 2, lk. 243–254.

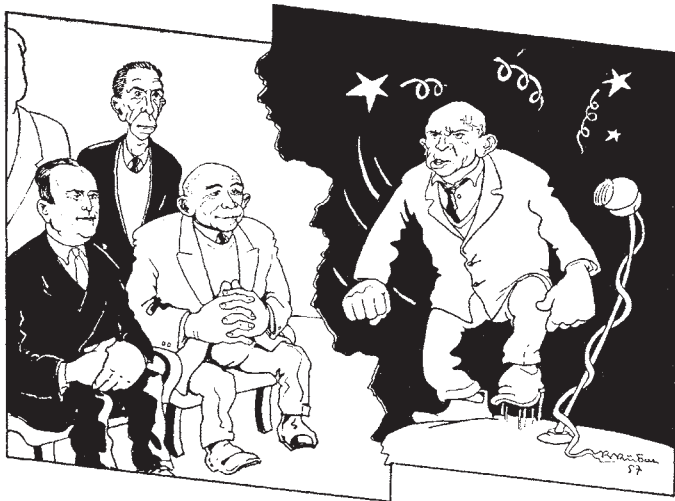
⁵ R. Riitsalu. Kodumaaküsimused ja Soome. – Vaba Eesti 1962, nr. 2 (52), lk. 19–20.

Tühjaksammutatud ja äraleierdatud „liitsa inimese”-teemalise kirjandusmulli äärest on okupantlike luule- ja proosaladvik viimasel ajal läinud otsima uusi rohumaid. Kõvasti inspiratsiooni näikse mõni mees olevat saanud „loomingulistel ekskursioonidel” välismaile. On asunud „tootma” reisi- ning omalaadilist „pagulaskirjandust”. Ralf Parve luulekogus „Avatud värav” on pühendatud terve tsükkel nutuläbedusest raevutsemiseni tuigerdavale „kojupööramise”-luulele ning Egon Ranneti näidendis „Kadunud poeg” esineb pääosas sulepeast välja imetud maapagulane-diversant Tuisk.

Rannet Parvele: „Parve, kurrrat, Sina meeletu avasid värava! Seda Sa said — mul jälle üks kadunud poeg juures!”

Kadunud poeg.
Rein Riitsalu karikatuur
ajalehes Vaba Eesti
1958, 4/6.

KODUS JA VÕÖRSIL

1956. a. oktoobris külastas Soomet okupeeritud Eesti kultuuridelegatsioon kultuurimin. aset. Jaanimäe järelvalve all. Soomes poseerisid Jaanimägi, Smuul, Habermann j. t. magusalt naeratades, koju jõudes läkitas Jaanimägi aga Tallinna raadio kaudu tänutäheks külalislahkuse eest valangu halvustavat rääkamist soome kultuurielu kängumisest ja reaktsioonilistest ringkondadest, kes ei uskuvat juttu okup. Eesti õitsengust, ei sallivat sõprust N. Liiduga ja olevat eesti pagulastest eksiteele viidud.

Kodus ja võörsil.
Rein Riitsalu karikatuur
ajalehes Vaba Eesti
1956, 5/6.

1. kiri

Kaarelas, 07.03.1959.

Kaurismäenkuja 2

Etelä-Kaarela

Kallis Imant!

Vaikust on mitut sorti. Yks sort on, kui midagist ei liigu, teine sort, kui liigub, aga ei liigu kolmas sort on sumbutajaga. Neljandaks on see suhteline sort, kus väiksem kolin pärast suurt kära kostab nagu ei oleks jne., jne. Ma ei ytleks, et minupoolne sort puhtasti üks või teine oleks, kuid mingiks kohanemispauseks me ju teda kutsuda võiksime.

Tõepoolest, kohanemist ja juurdlemist on läinud vaja. Nyd hakkab mul aga yldpilt silme ees jälle kirkastuma. Meile jäänud mänguväljaku mõõdud on enamvähem selgelt nähtavad, vaenlane on vahepääl oma kaarti näidanud ja tema võimalused paistavad läbi needki. Mis siis muud kui kohanada muutunud taktika ees omaendagi taktikat. Talvine kriis,⁶ mida me ka kui soome ajakirjanduse kohitsemiskatset vaadelda võime, tähendab hulgaks ajaks seda, et seesama ajakirjandus oma „poliitilisi munakesi hellalt peitma või mahasalgama peab”⁷. Eesti kysimuste osas niisiis poliitiliselt neutraliseeritud ajakirjanduse nina all on asunud SIB⁸ intensiivselt saba liputama. Varustades kõiki lehti jätkuvalt eri sorti hale-armsate lugudega hääkäekäigust N-Eestis (sekka põimitud n.ö. kultuurat) ning lehed kartes saadud materjalidest mõõdaminekuga negatiivset tähelepanu äratada, lähevad kordamööda alt – mida üks ei avalda, selle toob mõni teine jälle ära jne. Pääle selle on hakatud kommunistlikele lehtedele ja ajakirjadele saama kaastööd Eestist. Arvatavasti N. Liit–Soomes Seltsi eesti osakonna (Tallinnas) aktiivsuse märgiks tuleb pidada esimesi soomekeelseid brozhüüre, mis otsaga siiani on jõudnud. Kahte olen näinud, üks oli eesti heliloomingust (ainult nõuk. heliloojad hulgas kaasaegsetest) – toda ongi keegi innukalt arvustanud S. Sosiaaldemokraadis,⁹ juba! Sisuliselt ei ole, nagu ikkagi näeme, ka vastasel käes palju paremaid kaarte, poliitilise jobaga välja tulla ei maksa – kultuuripoliitika on kehtiv raha. Vastasel rubla, meil peab olema muud vastu seada. Senisest enam keskendub rindade kokkupanek Soomes kultuuripoliitilisse sektorisse, ainukesse, millega võime pääseda iseseisva tegurina trykisõna vahendusel soome avalikkuse teadvusesse. Ainukesse, kus ajakirjanduse sympaatiaist meie asja vastu konkreetset tugi oleks. Teoreetiliselt on meie vähestegi jõududega väike asi nõuk. propagandaorganitega viiki välja mängida. Viiki tähendaks juba seegi, kui suudame otsustada, et pysime trykisõna foorumil esil ajakirjanduse hellakspigistest munakestest hoolimata. Põhimõte on täitsa sama, kui mida Vahur¹⁰ sygisel asus viljelema, kui ta hakkas suunama siia kanti oma Pariisi kultuurikirjutusi-teatrikirju. Ehkki üks käsikiri seisis yletalve järjekorda ootamas, nyd 1.3.59. tähendas see Uues Soomes¹¹ ilmudes täiesti vajalikkul lyngatäidet ja oli märgiks, et ega me tummaks jäänud ikka veel ole. Niisiis kaastööd soome lehtedele. Mitte

⁶ Nn. öopakased Soome–N. Liidu suhetes, mille käigus 1958. aasta sügistelval sunniti tagasi astuma K. A. Fagerholmi sotsiaaldemokraatlik valitsus ja asendati 1959. aasta alguses uue, N. Liidule sobivama valitsusega. Sellest peale sai 1956. aastal vaid ühe enamushäälega presidendiks valitud U. K. Kekkonenist Soomes mees, keda idanaaber usaldas ja kes seda oma sisepoliitikas väga osavalt ja kaua ära kasutas.

⁷ Mõeldakse Soomes sellest ajast juurduvat ajakirjanduse enesetsensuuri, ühte nn. soomestumise silmahakavamat ilmingut. Selle keskmes oli hoidumine Nõukogude Liidu arvustamisest ükskõik millisel kujul ja Balti pagulaste (sh. eriti eestlaste) ignoreerimine.

⁸ Nõukogude informatsioonibüroo.

⁹ Suomen Sosiaaldemokraatti – aastatel 1918–1988 ilmunud sotsiaaldemokraatide ajaleht, ilmub nüüd nime all Uutispäivä Demari.

¹⁰ Vahur Linnuste (sünd. 1925) – ajakirjanik ja kultuurivahendaja. Oli alates 1960. aastast tegev Pariisis õppejõuna Ida Keelte Instituudis ja mujal, õpetas ka eesti keelt ja kultuuri.

¹¹ Uusi Suomi – konservatiivne päevaleht, ilmub praegu vaid võrguväljaandena.

sugugi ilmtingimata meie oma mikroeluavaldusist. Pigem vastupidi, läänemaisi kultuuritilku soome lugejaskonnale eesti tohtrite lusikaga. Labunni¹² vaimukaid tekste maksaks välja mängida küll, võivad olla rootsikeelsed, nagu Vahuril olid, küll tõlgivad ära (see on toimetustes rutiinitööks ju nagunii). Siia juurde väike magus vahepala: üks Eestis ole Labunni viimastel aegadel nõõgata proovitud kõvasti.¹³ Nyyd aga lugesin siinses Kansan Uutistes¹⁴ kommunistliku kirjaniku ja Parve¹⁵ semu Arvo Turtiaise¹⁶ tõlkes Paul Eluardi luuletuse „Õigus kohustus elada”. Juures Eluardi tutvustav tekst, all mäрге: Erik Lindgreni ja Ilmar Laabani kogust „19 Moderna Franska Poeter” tõlk. A. T.¹⁷ Lehte loetakse Eestis mõningal määral. Turtiainen protesteeris ms. Pasternaki kirjanikeliidust väljaheitmise puhul telegrammis, ajal, mil näit. Soome Kirjanikeliit ei saanud sõnagi suust. Ta ise on tõlkinud Pasternaki luulet.¹⁸ No nii, peenike nali igatahes. Parve hõõrugu nina: a vot, sõber Soomes on, a sõber Suurt Parvet ei tõlgi ega tema tõlkeid vaja, aga Laabani näeb platsdarmi küll, a vat mis sõber niisugune yldse on.

Yks käsikiri on Vahuril järjekorda ootamas ka Parnassos¹⁹ ja pean talle kirjutama, et treiks lisa.

Näitena võiks tuua veel: tänavu suvel saab täis 90 aastat meie esimesest laulupeost. Nagu omal ajal Kalevipoja juubeli puhul, on oodata nydyki lahe tagant omi nägemusi ja tõlgendusi meie laulupidundusest yldiselt, ja seda mitte sugugi tagasihoidlikul viisil, vaid näit. just SIB-i vahendusel kõigile lehtedele – suure tõenäolisusega läheksid paljud lehed õngegi. Ajakohane taktika nõuaks nydy, et jõuaksime teistest ette. Mida varem saaks asjad sisse jäetud seda parem, seisku siis päälegi mõni aeg lauasahilis. Seesolev materjal on ikkagi nagu kaitsepritsiks teiste käsikirjade vastu. Ja taas on oluline, et kaastöö ei taotleks mitte pagulaslaulupidude reklaami-endaimetlemist vaid oleks meilt või meie soome sõpradelt; kaarti maksab näidata, ent objektiivne ainekäsitus oleks trumbiks. Soome laiem lugejapere võtab ju asja nagunii „yks eesti jutt” põhimõttel, närvisõda käime ju nõukogudepurakatega ja see on pääasi. Ning peenemad soomlased aplodeeriksivad vaikides. Peaaegu usun, et näit. yhele lehele saaksin mingi loo kokku, sest materjale selliseks peaks leiduma raamatukogus. Eri lehtedele peaks aga olema eri lood. Kas näit. Olt²⁰ ei viitsiks puutuda asja.

Asusin taas jobisema, nagu ei teaks ja tajuks Sa ju ise neid siinseid taustategureid ja võimalusi. Vast aga ehk saad kasutada mõne mehe veenmiseks-valgustamiseks.

Muuseas Balt-Pressi²¹ ja muud selletaolist saadetagu lehtedele tingimata edasi. Võimaluste puudumisel on vähemalt vajalik, et toimetustes jooksvalt informeeritud oldaks, mis meie ruumis toimub. Kasutada saadakse materjale, mida lehed saavad suurte teadeteagentuuride vahendusel (UPI, AFN jt.). Nii välkus vastavaid lyhiuudiseid vähemalt HeSa-tes²² vabariigi 41. aastapäeva-

¹² Ilmar Laaban (1921–2000) – eesti luuletaja ja luuletõlkija, elas Stockholmis.

¹³ Laabani uuenduslikke luuletusi parodeeriti Nõukogude Eestis, kui taheti viidata pagulaskunsti „mandumisele”. Näiteks on Ralf Parve näidendis „Õndsuse labürint” (Looming 1958, nr. 9) üks tegelane poeet Otu Watson, kelle luuletused meenutavad ühtaegu nii Laabani kui ka Kalju Lepiku tekste.

¹⁴ Kansan Uutiset – vasakpoolne päevaleht.

¹⁵ Eesti kirjanik Ralf Parve pääses ühena esimestest sõja järel Soome, käies seal Nõukogude Liidu kirjanike delegatsiooniga 1947. aastal.

¹⁶ Arvo Turtiainen (1904–1980) – soome luuletaja ja tõlkija. Muu hulgas on ta koos Raili Kilpiga koostanud eesti kaasaegse luule antoloogia „20 nykyvirolaista runoilijaa” (Tammi, 1969), kus on koos nii pagulased kui ka Nõukogude Eesti luuletajad. Raamat suunati ENSV-s erifondi.

¹⁷ Koos rootsi luuletaja Erik Lindegreniga koostas ja tõlkis Ilmar Laaban 1949. aastal rootsi keeles ilmunud antoloogia moodsast prantsuse luulest.

¹⁸ Moskvast elavale vene kirjanikule Boris Pasternakile määrati Nobeli preemia 1958. aastal romaani „Doktor Živago” eest, mille esmatrükk oli ilmunud 1957. aastal Itaalias. N. Liidus romaan keelati ja B. Pasternak sunniti preemiast loobuma.

¹⁹ Soome kirjandusajakiri Parnasso, loodud 1951. aastal.

²⁰ Helilooja, muusikateadlane ja ajakirjanik Harry Olt (sünd. 1929), kes siis töötas Rootsi päevalehe Svenska Dagbladet juures.

²¹ Balt-Press – eesti, läti ja leedu uudiseid vahendav teadeteagentuur. (väljaspool okupeeritud Baltikumi, vabas maailmas).

pidustustest Rootsis, Dullesi deklaratsioonist balti rahvastele, protestist perele lahuspidamise üle LRO-le.

Juuresolevalt Reklamservicele raamatusoovijaid, pääasjalikult tudengiperet. Lisa tuleb. Halba ei teeks, kui leiduks mingi võimalus kaarti näidata, et raamatutervitus Soomest vms.

Ja nyüd hiigla diskreetset juttu. Nimed, mida seekord saadan, on yhelt soome sõbralt, kes tudengidelegatsiooniga omal ajal Eestis käis. Poisi aadressiraamatukeses on päälle nimede ka mõne inimese kohal hõigatusi, nagu sellistest juttu on olnud varasemates seostes. Kes tervitab palavalt, kes taas – üks tydrukki – kuulutab radikaalselt: Vabaduse ja õnne eest võitleme! Tollal kohatud tegelaste hulgas oli ka paar varem kuuldud kuju, mõnedest on muidu teada yhte või teist. Esineb selles raamatukeses ka Valdek Palli²³ nimi, kes ju vist kuulub Sinu ligemasse tutvuspiiri (aadress tollal kyll veel Nõmmel Pärnu mnt. 360–1). Nimi on samas rubriigis kolme muu nimega – Lennart Meri,²⁴ Valmen Hallap²⁵ ja Paul Kokla,²⁶ kelledest sõber mainis, et on raadioala mehi kõik. Kas ka Pall? Lennart Meri on muuseas mitte ainult OK, vaid on koostöös soomlastega! Toimib muuseas yhe uue soomekeelsete saadete diktorina. Reporter Oke Jokisel²⁷ saab olema kokkupuuteid säälsetega tulevikuski. Jokinen on mu sõbra sõber ja ma tunnen teda ka isiklikult.

[Kirjastuse Vaba Eesti esindajana palub R.R. tavaliselt kirja lõpus saata Helsingisse tellitud raamatud. – S. O.]

5 „Sydamikku”,²⁸ 1 köid. Underi „Kog. luul.”,²⁹ 7 teatriraamatut,³⁰ 6 „Kaunist emakeelt II”³¹ läheks vaja. (Saareste paneb Looritsale³² läbi lillede ära kyll, ahaa!) 2 Oksa köites.³³

Kõneainet oleks kõvasti. Talve otsa pole õieti saanud suud tyhjaks lõfferdada. Tervisi kõvasti perele ja sõpradele, ole ka ise vanas vormis!

Sinu
Rein

P. S. Hakkan peaaegu olukorras kahtlema VE Soome erinumbri teostamispõhjustes.³⁴ Asja venimine tuleks asjale kahjuks nagunii (peaks kaastöid värskendama jne.). Kuid täiesti teostatavaks

²² Helsingin Sanomat – liberaalne päevaleht.

²³ Valdek Pall (sünd. 1927) – keeleteadlane, Tallinna Pedagoogikaülikooli emeriitprofessor.

²⁴ Lennart Meri (1929–2006) – kirjanik, Eesti Vabariigi president 1992–2001; töötas 1959. aastal Eesti Raadios soomekeelsete saadete toimetajana.

²⁵ Valmen Hallap (1928–1987) – keeleteadlane, Keele ja Kirjanduse Instituudi sektorijuhataja.

²⁶ Paul Kokla (sünd. 1929) – keeleteadlane, sõnaraamatute autor. Kõik nimetatud mehed tundsid üksteist ühistest õpingutest Tartu ülikoolis.

²⁷ Oke Jokinen (1918–1998) – Soome raadioajakirjanik, kes sai tuntuks oma reportaažidega Tallinna laulupidudelt.

²⁸ Marie Under. Südamik. Valik luuletusi ja ballaade 1917–1957. VE, 1957.

²⁹ Marie Under. Kogutud luuletused. VE, 1958.

³⁰ Artur Adson. Teatriraamat. VE, 1958.

³¹ Kaunis emakeel II. Näiteid eesti keelest ja meelest 1524–1958. Koostanud Andrus Saareste. VE, 1959.

³² See Saareste teos on antoloogia, kuhu on koondatud ilukirjanduslikke, esseistlikke ja teaduslikke tekste ja tekstikatteid erinevaid eesti autoreilt. Riitsalu peab ilmselt silmas fakti, et Looritsalt on valitud üks katke teosest „Endis-Eesti elu-olu” II pealkirjaga „Meie rahvakultuuri uurimine kodanlikul ajastul (dateeritud 8. III 1941), milles Loorits kasutab nõukogulikku retoorikat. (Vt. „Kaunis emakeel”, lk. 181–182.)

³³ Jaan Oks. Kogutud teosed. Koostanud Ivar Grünthal, Imant Rebane ja Rein Riitsalu. VE, 1957.

³⁴ Ajakirja Vaba Eesti soome erinumber ilmus kaksiknumbrina (nr. 46–47) soome ja eesti keeles 1961. aastal. (nr. 2–3 1961); saateks kirjutatakse: „Vaba Eesti” käesolev kaksiknumber on pühendatud eesti sõpradele Soomes ja meie soome harrastajatele paguluses. Eesti autorid tutvustavad soomekeelsele lugejaskonnale eesti loomingut ja ühiskondlikke probleeme, soomlased taas annavad eestikeelseis artiklis aru oma maa ja rahva aktuaalseist nähtusist.” (lk. 18).

ja taktikaliselt igati mõjuvaks sammuks hindaksin järgmist võtet. Avaldada raamituna toimetuse märkus, et meil oli selline ja selline ilus kavatsus, mille teostamine tehniliste raskuste tõttu jäi ära. „Avaldame aga meie soome sõprade-kaastööliste kaastöö käesoleva ja järgmiste VE numbrite raamides.” Usun, et niimoodi saaks mitmesse numbrisse tubli annuse n.ö. soome kaastöö mekki, mis ju igati annaks lehele lisavärvi ka siis, kui jutt lausa rabavalt kaasakiskuv poleks. Algust võiks teha Arvo Inkilä artikliga³⁵ (saaks pärast seda mehele ka pildid tagasi jne.). Kui sobib, võiks ju järgmises numbris juba esile marsitada.

[---]

2. kiri

Roihuvuorel 14. 3. 1962.

Ma õhtu-ehal õhkan – Isamaa!

– ja vastu kõhtu saades pistan kisama.

Ma tõstan silmad sinitaeva poole

– ja (musta) pliiatsiga paberile (mis on valge)
panen oma rahvusliku hoole.

Kallis Imant!

Neil päevil toimus meil jälle põnevaid asju. Inimesed pandi proovile, kõigil tuli esineda aktuaalsete kodumaakysimuste valgusel, kõigil tuli langetada seisukoht. Ja kuna oli kysimuses hää koor Eestist, mille kohta absoluutselt negatiivset hoiakut raske oli võtta, siis näemegi yldpildil kõigil enamvähem naeratavat nägu.³⁶ Alles lähem vaatlus paljastab, et osal nägudel on naeratus vaid näiline ning kõige taga on mõnel hoopis hapu grimass. Võime seega ka ytelda, et toimunu paljastas kõige muu kõrval yhtlasi kohalike eestlaste hapususe kraadi, mida võime võrrelda keemias kasutatava pH-indeksiga (täpsema määritelu jätan teiseks korraks). Aga mul polnud kavatsus jutustada sellest, vaid koorist ja selle ringreisist yldiselt.

Rõhutan: täpselt nagu laulupeo puhul minnakse täiesti rappa, kui asutakse kontsertturnee kohta yldhinnangut andma selle põhjal, kuidas Tallinna lehed või raadio reisuga praalivad. Et kui praalivad, siis ju oli üks jõe propaganda värk, mille kohta ärgu meil olgu midagi hääd lausuda, jne. Et sellist nähtust Rootsis esineb, seda kardan nagunii ja selle vastu vaevalt rohtu leidub. Kuid palju pahem on, kui taolises toonis isegi siit asjadest Rootsi suunas kõneldakse. Siis on kusagil põhiarusaamadega midagi jube-jube viltu, ja see on paha lugu.

Minule isiklikult oli koori hyvastijätukontsert ylikooli aulas 7.3. meie pere oma „laulupidu veeklaasis”. Võimas elamus põnevusemomentidega ning kõige muuga, mis kuulub yhe õige võitleva laulupeo juurde Jannseni aegadest pihta. Minule andis too laulupidu impulsse, mida ma kaua olen taga kaevanud meie oma paguluselt, tänu sellele jäksan mina taas tykk aega nosida edasi oma kohal. Minu pilk on kirkastunud ja minu usk oma rahvasse kasvanud. Sellest, mida kogesin, kuulub teadagi nii mõndagi teistega jagamisele. Ainult vahendid, kuidas seda teha, pean endale sepitsema, et mitte kahjustada asjaosalisi. Niivõrd peenikene on tänapäeva tõsine hõimutöö, et selle mõistmine käib läbilõike pagulase arusaamisest yle. Aga Sulle valan

³⁵ Arvo Inkilä (1881–1965) oli poliitik, koolinõunik ja vabahariduse tegelane. Tema artikkel „Tänapäeva rahvaharidustööst Soomes” on erinumbris sees.

³⁶ 1962. aasta veebruaris-märtsis tegi RAM (Riiklik Akadeemiline Meeskoor) Soome–Nõukogude Liidu Sõprusühingu korraldusel kontsertreise Soomes. Riitsalu kirjeldab koori viimast kontserti Helsingis. Ülevaadet sellest reisist vt.: Uno Kreem ja Uno Järvela. Tuhande järve maal. – Sirp ja Vasar 16.03.1962, nr. 11, lk. 4.

väikeseks kroonikaks mõningaid minule isiklikult eriti olulisena tundunud seikasid.

„Laena mulle niite, Vanemuine!”³⁷ – Vanemuine laenas ja mina tõmbasin niite umbes nii. Istusin parimas vormis kahel õhtul laua taga ja lykkasin paberile ligi kaheksa lehekylge tihedat kirja, päris sydame päält ära oluliselt kaaluvad asjad, millest mul sellise kujuga kui Ernesaks eales jutuks olen võinud tulla: viimase laulupeo finessid ja nõrgad kohad raadios ja tv-s, kuidas sellest perspektiivist läheneda järgmisele laulupeole, eelseisva laulupeo programmikysimus (kui venestamisprogrammi peaks olema võimalik parreerida programmi rahvusvahelisustamisega, eks see ju oleks palju vähem häiriv tegur jne.); mõte, et syndmusi lauluväljakul ju peaks õieti näitama mujalegi kui ainult Soome (Põhjamaade- või Eurovisioon!)*; nende koori Soome tuleku eellood ja see, kuidas meil oli võimalus kelku tagant tõugata – asitõendina lisasin oma tõgapildi „Hunt, sokk ja kapsad – ehk eesti taat hädas rohusööja hundiga” (hunt kujutas okupatsioonivõimu, sokk koori ja kapsal oli Ernesaksa nägu) jõe kaldal, mille vastasrand kujutas Helsingi kontuure. Jne., jne. [Ei jõudnud aegsasti kyllalt VE-s ilmuda, käratasin pildi endale siia tagasi.] Näitena lehest, kuhu pilt oli mõeldud, kui mitte syndmused ise poleks ette tõtanud, lisasin kaunis põhjaliku valikpõimiku VE lehti-ajakirju ning esinduslikuma näitena meie pyrgimustest omal peenral, panin kaasa Oksa kogutud teosed.³⁸ Päris kergendav tunne oli, kui sai niiviisi vestelda, tõesti olulistest ja ajakohas-testki asjadest. Suuliselt kuuleksid lisa – ehk õnnestub mul suvel, kui ma peaksin tõölt puhkust saama, kord sinna teie kanti sisse astuda. No nii, võib muidugi kysida, kust võtsin ma julguse või meeletuse kirjutada Ernesaksale, keda paljud kindlasti peavad jõledaks karjäristsiks või muidu juhtivaks kaasajooksikuks. Lihtsalt: kõnetasin teda kui antud olukorras silmapaistvalt ainulaadset rahvajuhti, kelle ymber koondunud massid teevad seda omast vabast tahtest, ning et nautides oma lauljatemasside usaldust, on seda võimatu keelata neil meistki, kes on näit. pyhendatud viimase laulupeo käiku. Mainisingi, et ta on symbol, nagu seda on meil mõningaid teisigi – Tuglas, Tubin, Under, Suits, või mõni teine, jne.

Soovisin pysida võimalikult taustal, läksin viisin kirja ja paki tema hotelli portjeele ning – saatuse soovil selle pooleminuti pääle langes yhtlasi Ernesaksa tulek portjeele oma võit tooma. Kui portjee mu järelepärimisele just vastas, et jah, prof. Ernesaks asub meil, seisib vana mu kõrval, nii et mul ei jäänud muud yle kui end esitleda ja pakk yle anda: et nii-ja-nii, siinseid eestlasi, väike tervitus yle anda – kellelt? – minult isiklikult, kavatsen tulla kontserdile ja soovingi parimat menu. Just siis astus vestibyyli kaks muud nende inimest, Ernesaksa näost paistis, et ta oli vähe kiusatuslikus olukorras ning teadmata, millise ohtlikuseastmega tegelased nood teised mehed olid, ma lahkusin pildilt. Ernesaks jäi pakki käes kaaludes ilmselt mingit lahendust leiutama. Minu hing muidugi jäi jube rahutuks. Läksime Ritvaga otsemaid kinno, kuid kogu filmi algusots läks minust mööda kui tyhjalt.

Kuid juba eelmisel nädalal sai mulle üks teine nägemus klaariks. Nimelt, et koori turnee jooksul tekkis kooril niipalju kontakte Soome ja soome laulusõpradega, et osa sellest vennastumisest läks kindlasti ny. miinus registrisse, (eesti-soome debatt, milles venelaste roll kas välja jäi või siis vireles) ja et tervitus, mida koor eesti laulurahvalt Soome tõi, on ainulaadne saavutus senini ning sellisena väärt, et sellele tähelepanu ja tunnustust osutada, mis vastaks vastutervitusele Soomest ja tungiks ka kyllalt tugevasti nii hästi lauljate kui ka kodurahva teadvusesse. Seda sääl tõesti vajatakse. Kontserdi arvustusest selleks ei piisa, sest koori hädä arvustused on koorile argiuudis ning kodurahvale samuti. Vaja olnuks silmapaistvamat tunnustust. Selleks teadagi võinuks olla vabariigi presidendi kohalviibimisega kontserdi austamine. Siia nupule vajutasin isikliku kirjaga (ärakiri olemas, pean seda igati hääks ja osavaks diplomaadi-tekstiks) just nimelt presidendile.

Kontserdipileti olin varunud varakult 5-ndasse ritta vasakul tiival. Alles paiga pääl selgus, et tiiba-

³⁷ Parafraseering „Kalevipoja” algusvärsist: „Laena mulle kannelt, Vanemuine!”

* Kuid cave defilee, mis kindlasti vaid arusaamatust tekitaks ning vähegi vähikumaid nende põhimeeleolus hiigla vääriti häälestaks laulupeo endagi osas.

³⁸ Vt. viide 28.

del algab ridadenumber ylikooli aulas 5-nda reaga, nii et too on tegelikult esimene rida. Ehmatasime Ritvaga kõvasti, ent ei olnud midagi teha, tuli istuda koori jalgade juurde. Selles järgus oli ka juba selge, et Kekkonen ja tema proua tulevad, meist mõne sammu kaugusel oli neile nende eri istmed tõstetud ning esimeses reas välkusid veel sellisedki kõrged võõrad kui eduskunna värske esimees K. Kleemola ning haridusminister H. Hosia. Diplomaatkonda oli kohal idasemate maade omade – N. Liidu Zahharov abikaasaga olid istumas Kekkoste taga – lisaks näit. prantslaste võrra.

Juba kui Ernesaks sisse tuli, märkas ta mind ning mina vabanesin eelmise õhtu luupainajast – Ernesaks „võttis mind omaks” ja meie silmside jätkus pidevalt. Olime niisiis leidnud yhise keele, olukord oli lahenenud, minu ja Ritva „laulupeo”-eeldused täitusid ylimal määral. Olin, näed, Ernesaksale isegi kirjutades avaldanud soovi, et neil arvustuste lisaks oleks viia koju kaasa avaliku tunnustuse presidendi kohalviibimise näol, jne. Kui siis programmi edenedes viimase programmi-pala „Jõuluvana”³⁹ suhteliselt tugeva, ent mitte ny. obligatoorse lisapala nõuet täitva aplausi pääle Ernesaks süütu näoga mikrofoni lausus, et me laulame nyyd Lydia Koidula sõnadele loodud „Mu isamaa on minu arm”, siis tolle loodud meeleolust inspireerituna Kekkonen tõusis ja läks pigistas Ernesaksa kätt. See tema väike „ylemäärane” zhest vallandas kuulajaskonna jalgademydina kui omakorda tänuavalduse selle ulja ele⁴⁰ eest. Toda võikski pidada kontserdi sisuliseks kulminatsiooniks – „laulupeo dramaatiliseks lõpuks”. Tolle lisaalega noppis Kekkonen muide rohkesti punkte ja vallutas „sydameid”. Lahkudes pärast kontserti ylikoolist oli Eeva N.⁴¹ näinud Ernesaksa, kui toda oli autoga kuhugi sõidutatud (arvatavasti hotellil). Auto avatud uksest oli Ernesaks Eevat nähes talle hõiganud hiigla innustunult zhestikuleerides (omi käsi vastamisi pigistades ja pää kohale tõstes), et „Aga, vaat, teie president...!” Kuumaks laulnud „orjadekoor” aga laulis veel mitu lisapala ning lõpetas võimsa kooriga ooperist „Faust”, kus lauldakse isade vaprustest ja võitlusesse minekust (muide meie varem siin käinud meeskooride lauluvara!).

Judinad käisid mõnusalt mööda seljarootsu yles ja alla!

Vahepää juhtus aga veel sedagi, et pärast vaheaega tundsin selgesti, et Zahharov ise seiras meid Ritvaga. Ma ei viitsinud reageerida, ent paaril korral Ritvaga kõneldes, osutus täiesti ilmsiks, et asi oli tõesti nii. Passis muide pääle, kuidas reageerin oma muidu nii ohtra aplausiga paarile kavas olnud vene rahvalaulule. Oluksin jube loll, kui ma oleksin demonstratiivselt yritanud „käsi selja taha panna, et kaasmaalaste silmis mitte fassaadi kaotada”. Zahharovite kõrval istus kolmas mees, kes samuti meid silmas pidas – järgmisel päeval lugesin lehепiltidelt, et too kuju oli Viies.⁴² Ernesaksaga kaotas esimesel poolajal saavutatud silmsideme. Arvatavasti toimus vaheajal kulisside taga mingi informatsiooni vahendamine, kes publiku hulgast keegi on, muuga seda seletada ei oska. (Seda aitas arvata, kuna näit. ka Eeva Niinivaara kaugelt vaadanuna olevat täiesti märganud „et sina Rein ju olid vist Ernesaksaga kooliajast tuttav, ta ju teile kummardas iga laulu järgi”).

Pärast kontserti saalist väljumisel seirati meid veelgi, kuid nyyd juhtus marudalt, et nende konspektid pidid milgi määral segi minema, sest põikasime Ritvaga jutlema mõne sõnaga Raili Kilpi-Hynysega.⁴³ Ja kuna tema oli kontserdil oma emaga, kellele ta meid esitles, siis nähtigi meid sõbralikus sõnavahetuses – va’ hirmsa Sylvi-Kyllikki Kilpiga!⁴⁴ Sain Railiga läkitada Ernesaksale veelgi tervitusi – olin oma tutvust temaga maininud ka oma kirjas.

³⁹ Mõeldud on laulu „Näärisokk” (sm. k. *Joulupukki*).

⁴⁰ *ele* – žest (soome keeles).

⁴¹ Eeva Niinivaara (1901–2000) – eestlanna, kes oli enne sõda abiellunud Soome; sel ajal oli ta eesti keele ja kirjanduse lektor Helsingi ülikoolis.

⁴² Raoul Viies – ENSV kultuuriametnik, sel ajal Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu juhatuse aseesimees.

⁴³ Raili Kilpi-Hynynen (1924–1993) – estofiil, eesti kirjanduse tõlkija soome keelde, sel ajal saanud just Espoo töörahvaukooli rektoriks.

⁴⁴ Sylvi-Kyllikki Kilpi (1899–1987) – vasakpoolne parlamendisaadik, kirjandus- ja teatrikriitik. Sel ajal Soome–NSVL Sõprusühingu esimees. Raamatu „Lenin ja soomlased” (1957) autor.

Kontsert läks otseylekandes Tallinna raadiosse. Ovatsioonidest ei vahendatud kõike, vaid ovatsioonide kestes loeti kommentaare – lugejaks olnud too uus mees Lang, kes on Pahlkla asemel (ja kes tundub olevat mees tugevama rahvusliku „lisakilpnäärmega” kui vana paadunud Pahlkla).⁴⁴ Tunnen inimesi soomlaste hulgast, kes kaasa aitasid taas tolle ylekande teostumisele. Isegi kommentaarid polevat olnud yldeffekti nõrgendanud. Vastupidi, Kekkosest kuuldi laiaades massides just nimelt otse raadiost.

VE numbritest mainisin oma kirjas E-le, et neid pole ma lisanud suggestiooniga neid kaasa Eestisse viia, mis oleks ohtlik. Kõige lihtsam oleks, et ta nad pakikesena minu nimele oma hotelli portjeele jätab, kust käiksin seda nõutamas. Et küllap ta päälkirjugi sirvides näeb ja saab ylevaate, milliste probleemidega ka tegeleme. – Hotelli polnud minu nimele jäetud mingit pakki!

Niipalju minu laulupeost, kuhu Esmo⁴⁵ kui tontidega maadlev ortodoks oma jalga tõsta ei tihanud. Moodustame kauniste eri pooluseid tänapäeva komplitseeritud hõimutöös: kui meil just seljad koguni vastupidises suunas ei asetse, siis vähemalt nägudega kaeme küll kauniste erinevatesse punktidesse. See on üks meie siniseid kurbloolusi. Sest aeg taolisi põhilisi hoiakuid vaevalt küll korrigeerib, ortodoksse konservpatriotismi laevuke aga ise triivib yha kummalisemates vetes. Nõiaprotsesside järgi lõhnab Rootsis ja ylemeremaades.⁴⁶

Muide mis puutub kontserdi mõjust Kekkosele, siis arvan, et seegi pidi olema ainulaadne ja tõhus. Vist mitte kunagi varem pole tal tarvet või võimalust olnud syvenduda kaheks (vähemalt kaheks) tunniks koguni meie rahvusliku olemasolu kysimustesse, teha sellest, mida nägi ja koges (venekeelsete rahvalauludest vahepaladega), järeldusi ning võrrelda. Tundub kuidagi jube loomulikuna seegi käepigistuse ele lõppude lõpuks: avaldas ju syndmus sellisena ise temale sisemist survet, millele ta vaid kõigi loodusseaduste järgi – inimene on refleksloom, nagu Pavlov-kadunuke ytlis – järgnes.

Pole ju veel yteldud, kas K. järgnes minu kutsele või oli seda talle sugereeritud mujaltki. Kuid minu kirjal oli ometi igal juhtumil oma ylesanne täita ja sellisena see kindlasti tabas märki. Taolisi võimalusi niigi palju nokka lahti teha ei avane mitte tihti.

*

Lisan mõned nigelad pildid, mida laenatud kaameraga kodus päevavalgel oleme teinud. Paraadpilte pole, katsu leppida nondega, esialgu. Pildil, kus Tõll on ema syles, on tegemist kuupäevaga 11.2.62, poisi ristsetest. Muud pildid on 14./15.2. võetud.

*

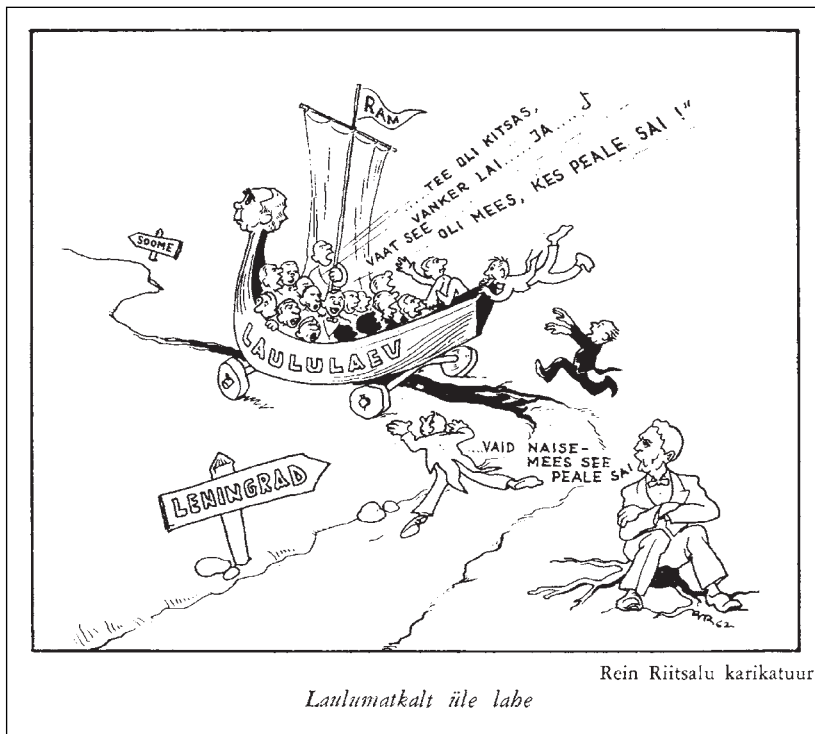
Ja veel üks elamus seoses „laulupeoga”. Yks praegune noor tundelise loomuga naisstipendiaat USA-st, kes umbes niisama noorena on Eestist tulnud kui seda oli Mirka,⁴⁷ ning umbes sellesama vaimse pagasiga kui too (siiski mõnevõrra vaimsem tegelane), nentis vahenditult pärast kontserti äraseletatud silmil: „Ma pean Eestis käima... kui mehedki niiviisi laulavad!” Talle läks ilmselt „Mu isamaa on minu arm” ja „isade vaprus...” jube sygavale hinge, mida pole ka imestada, kui pagulaskeeles tõlgendatuna pidi ju tegemist olema orjarahva kooriga, kes nõuk. propagandat teenides jõledalt valvatuna on toodud soome rahvale kägu pähe ajama – aga mehed, vaat, laulsid kui võlu-

⁴⁵ Ants Lang, Gunnar Pahlkla – Nõukogude infoagentuuri TASS (ETA) töötajad sel ajal Helsingis.

⁴⁶ Esmo Ridala (1923–1988) – ajakirjanik ja riigiteadlane, Villem Grünthal-Ridala ja Ida Grünthali poeg, elas sel ajal Helsingis.

⁴⁷ Riitsalu vihjab sel ajal väga ägedale debatile pagulaste hulgas, kuidas suhelda kodumaaga – kas on õige käia seal ja kas on õige suhelda nendega, kes kodumaalt käima on pääsenud. Suur hulk konservatiive pidas nimelt igasugust suhtlust kodumaaga rahvuslikuks reetmiseks.

⁴⁸ Hans Mirka – sel ajal Helsingis elanud eestlane.

Laulumatk. Rein Riitsalu karikatuur ajalehes Vaba Eesti 1963, nr. 2.

printsid vägevaid sõnu näkku Zahharovitele ja muudele, kes lõppudelõpuks saalis niheleja ja mitte võidutseja osas ei istunud. Ja tydruk lisas, et üksnes toogi kontsert on olnud seda väärt, et USA-st Soome tulla, kõnelemata paljust muust. Nii reageerib noorus silmitsi kodurahvaga. Ei ole see sugugi repatrieeruv noorus, ei, kuid noortel on ilmne tarve just nimelt ennast oma rahvaga ja maaga siduda ny. „kodumaa-elamuse” abil. Või peaks neidki asuma nõidadena põletama?

Tervist kõvasti ja asjalikum jutt järgneb lisalehel

Rein

Publikatsioon on valminud sihtfinantseeritava teema SF 0030065s08 „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus” raames.

Sirje Olesk

(1954)

Lõpetanud Tartu ülikooli 1977. a. filoloogina. *Ph.D.* ja Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur, tege- lenud eesti kirjandus- ja kultuuriloo ning Eesti-Soome kontaktidega. Varem Tunas publitseerinud katkeid A. Adamsoni/M. Underi ning A. Orase kirjavahetustest.